

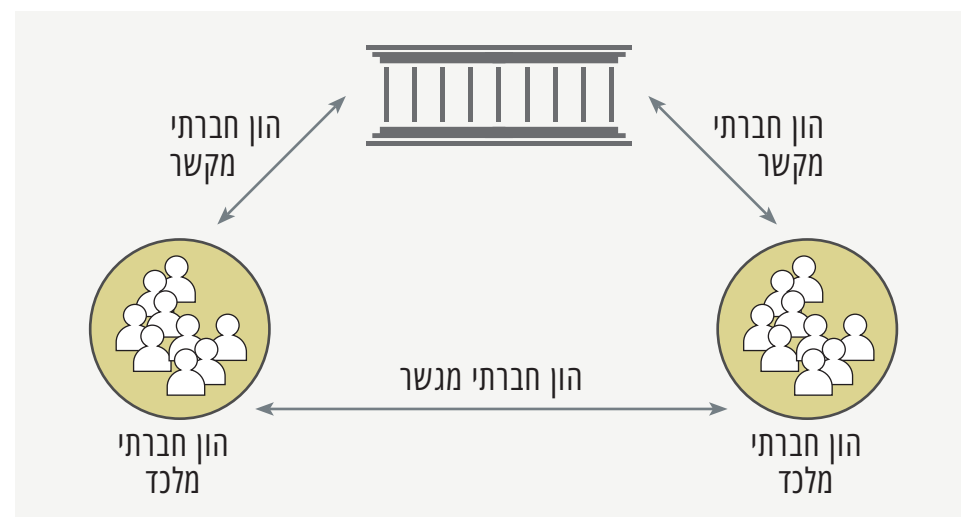
ההון החברתי

האדם הוא מטבעו יצור חברתי. יכולתו לחיות בחברה משגשגת טמונה בקיומם של משאבים שזכו במרוצת השנים לכינוי "הון חברתי". משאבים אלה מאפשרים לו לפעול בשיתוף פעולה עם בני אדם אחרים, להסתייע בהם, לסייע להם וליהנות מתחושת שייכות ומקהילה. משאבים אלה חשובים ליכולתו של האדם לפעול במעגלי השייכות המצומצמים ביותר כמו אלה של משפחתו וקהילתו, אך גם במעגלים רחבים יותר. משאבים אלה כוללים את הרשתות החברתיות שבהן אדם חבר, את המעורבות האזרחית והפוליטית שלו, את אמונו באחרים וכן ערכים ונורמות משותפים. הם כוללים גם משאבים המבטיחים תנאים חברתיים ופוליטיים לשגשוג: מוסדות שלטון דמוקרטיים, מסגרת זכויות וחירויות והיעדר פשיעה ושחיתות. משבר הקורונה, שפקד את העולם ואת ישראל בשנה האחרונה, הבליט את חשיבותו של ההון החברתי לאיכות החיים של תושבי המדינה, לחוסנה וליכולתה להתמודד בהצלחה עם אתגר זה. שינויים טכנולוגיים, הגיוון החברתי הקיים בישראל וכן מגמות דמוגרפיות שונות מציבים אתגרים בפני קיימות ההון החברתי במדינה ומחייבים תשומת לב מיוחדת לשם שימורו ופיתוחו.

הגדרת ההון החברתי

ההון החברתי כולל משאבים המאפשרים לאדם ליצור קשרים חברתיים עם בני אדם אחרים, לרכוש מעמד חברתי ולפעול בשיתוף פעולה וביעילות למען מטרות משותפות.²⁰ עם משאבים אלה ניתן למנות משאבים מבניים, הכוללים את רשתות התמיכה שעומדות לרשותו של אדם. עם משאבי ההון החברתי נמנים גם משאבים תפיסתיים של נורמות בנוגע להדדיות ושל אמון בבני אדם אחרים, וכן משאבים מוסדיים הנוגעים לאופי המשטר הפוליטי, לזכויות אדם ואזרח ולרמת הפשיעה והשחיתות בחברה. משאבי ההון החברתי אינם דומים למשאבי הון אחרים: הם אינם כמו משאבי ההון הטבעי או חלקים ממשאבי ההון הכלכלי, שלהם מאפיינים חומריים ברורים. הם גם אינם כמשאבי ההון האנושי הטמונים באדם עצמו, אלא מתקיימים בקשר (ממומש או פוטנציאלי) שבין בני האדם.

איור 7. שלושת סוגי ההון החברתי

יש שלושה סוגים של הון חברתי: הון חברתי מלכד (bonding social capital) – המשאבים החברתיים של קבוצות בעלות אופי הומוגני יחסית, למשל משפחות או קהילות מקומיות; לעומתו, הון חברתי מגשר (bridging social capital), שהוא המשאבים החברתיים והקשרים שבין קבוצות או בין אנשים

²⁰ לדיון מורחב על ההון החברתי בכלל ובישראל בפרט ראו את סקירת ההון החברתי המופיעה כנספח דיגיטלי לדוח זה: Geva, Greenspan & Almog-Bar, 2021.

מקבוצות שונות והטרוגניות, למשל קשרים בין אנשים מדתות או מלאומים שונים;²¹ לבסוף, הון חברתי מקשר (linking social capital), שלעומת שני הסוגים הראשונים, שמהותם היא בקשרים אופקיים, מהותו בקשרים אנכיים בין אנשים או בין קבוצות בעלות מעמד או כוח שונה, למשל בין האזרח לבין מוסדות הממשל.

בשונה מהון כלכלי וממשאבים פיזיים, ההון החברתי אינו מתכלה עם השימוש בו, אלא להפך: השימוש בהון החברתי מעצים אותו ומבססו עוד יותר. עם זאת נדרש להשקיע אמצעים שונים על מנת להביא את משאבי ההון החברתי לרמה ראויה. נדרשים אמצעים שונים גם לצורך שימורם של משאבים אלה לנוכח התפתחויות שעשויות לשחוק אותם, כפי שיעיד הדיון להלן באתגרים הניצבים בפני ההון החברתי בישראל. בהשקעה בהון החברתי יש לדאוג לאזן בין מרכיביו השונים משום שחוסר איזון ביניהם, למשל עודף הון מלכד ומיעוט הון מגשר, עשוי להביא לתוצאות שליליות מבחינת החברה.

ההון החברתי ואיכות החיים

חשיבותו של ההון החברתי לאיכות החיים נעוצה בעובדה שאין די בסוגי ההון האחרים כדי לאפשר את איכות חייו של האדם. שימוש במשאבים הטבעיים, הכלכליים, האנושיים או התרבותיים שעומדים לרשותו והנאתו מהם תלויים בהקשר החברתי שבו חי וביכולתו לקיים יחסים חברתיים עם אחרים. ההון החברתי מאפשר פעולה משותפת והדדיות שרמה מסוימת שלהן הברחית לקיומה של כל חברה או התאגדות אנושית. כל פירות השגשוג של העולם שבו אנחנו חיים לא היו מתאפשרים בלעדי ההון החברתי. נוסף על זה, הקשרים שמאפשר ההון החברתי מעניקים לאדם תחושת שייכות. נורמות של שיתוף פעולה ואמון שכלולות בו תורמות לביטחונו האישי של האדם בהורדתן את רמת הפשיעה. ההון החברתי הוא תנאי חשוב גם לקיומה של חברה דמוקרטית וסובלנית שמאפשרת את הסביבה הנאותה לשגשוגו של האדם ולשיפור איכות חייו.

חשיבותו של ההון החברתי התבררה ביתר שאת בעת משבר הקורונה שפוקד

²¹ המתח בין הון חברתי מלכד למגשר בא לידי ביטוי בהעדפות הערכיות של הפרטים ושל הקבוצות שבהן הם חברים שגם מעצבות אותו, לדוגמה במתח בין אוניברסליזם ולערכים קהילתיים (ראו למשל, Enke, Rodríguez-Padilla & Zimmermann, 2020).

■ משאבי ההון החברתי ודרך מדידתם

שלושה עקרונות מנחים את גיבוש מדדי ההון החברתי המוצעים בדוח זה: ראשית, מדידה תקפה של ההון החברתי בישראל צריכה להיות רב-ממדית שתקיף את משאבי ההון החברתי השונים ובד בבד תיתן ביטוי נפרד לשלושת הסוגים של ההון החברתי: מלכד, מגשר ומקשר. חברה המאופיינת ברמה גבוהה של הון מלכד לצד רמה נמוכה של הון מגשר, למשל, שונה מהותית מחברה המאופיינת ברמות מנוגדות זו לזו של השניים.

שנית, משום שדרכי הביטוי של ההון החברתי משתנות ממקום למקום, יש צורך לבצע התאמות של מדידתם להקשר הישראלי, אגב איזון בין בחירה במדדים ייחודיים להקשר הישראלי לבין מדדים מקובלים בעולם שיאפשרו גם השוואה בין-לאומית. שלא כמו משאבי טבע או הון יצרני (פיזי או אנושי), מדידתו של ההון החברתי מאתגרת. בדרך כלל הון זה אינו נמדד ישירות (בניגוד לשנות לימוד או למספר מכונות במפעל) אלא באמצעות מופעים שלו. על כן יש לתת את הדעת גם על דרכי הביטוי השונות של ההון החברתי בקרב מגזרים שונים בחברה הישראלית ולאמץ מדידה שלוכדת הבדלים אלה על מנת שהיא תהיה בת-תוקף. לדוגמה, דרכי ההיווצרות והביטוי של ההון החברתי בקרב חרדים בישראל שונות מאלה שבקרב חילונים אף שרמת ההון החברתי של אלה ושל אלה אינה בהכרח שונה. מדידה שתתמקד בדרכי ביטוי מסוימות של מרכיב הון חברתי מסוים עלולה ליצור תמונה מעוותת של רמתו בקרב קבוצות שבהן הוא בא לידי ביטוי בדרכים אחרות.

לבסוף יש לקדם שימוש בנתוני עֵתֶק (big data) ככלי משלים וחדשני לשיטות המדידה המסורתיות של ההון החברתי המבוססות לרוב על סקרים. סקרים מודדים בדיוק יחסי מושגים מסוימים, אך מדידתם של מושגים אחרים סובלת מהטיה שיטתית או משגיאת מדידה אקראית גדולה. שימוש בנתוני עֵתֶק יכול לסייע להתמודד עם בעיה זו ולשפוך אור על תופעות חברתיות חשובות. נתוני עֵתֶק שונים על ההון החברתי כבר זמינים ונגישים בקלות (ראו פירוט להלן).

הכיוון הרצוי להתקדמות של כל אחד מהמדדים המוצעים עולה מהדיון בהם. אולם בשל המתח בין סוגי ההון החברתי (המלכד, המגשר והמקשר) כיוון ההתקדמות הרצוי של חלק מהמדדים אינו בהכרח ליניארי: עלייה או ירידה בממד עשויות להיות רצויות רק עד רמה מסוימת. לדוגמה, אמון (אם בין-

את העולם ואת ישראל זה יותר משנה. לצד ההיבטים הרפואיים בהתמודדות עם נגיף הקורונה, ההון החברתי מצטייר כמשאב חשוב המעצב את יכולתה של חברה להתמודד עימו בהצלחה, ובייחוד היבטים כגון הדדיות, אמון, נורמות של שיתוף פעולה ונקיטת אחריות אישית לשם רווחתו של האחר, כולל אחר שהוא בבחינת אנונימי. ערכים קהילתיים, דאגה לחלש וערבות הדדית משפיעים גם הם על עמידותה של החברה ועל יכולתה לצלוח את הסגרים, את הבדידות ואת האתגרים הכלכליים שנלווים להם. משבר הקורונה המחיש גם את חשיבותו של אמון הציבור במדע ובמומחיות. הידע המדעי הוא מוצר ציבורי המועיל לחברה כל עוד יש לציבור אמון במערכת ההשכלה הגבוהה המייצרת ידע זה. חברות המאופיינות בהון חברתי רב סובלות פחות מקיטוב חברתי ועל כן קשובות יותר לידע המגיע ממומחים או ממדענים הנתפסים כאליטה. במדינות רבות התחוויר שתהליכים דמוגרפיים, כלכליים וחברתיים שחקו את ההון החברתי. הלקחים שנלמדו במשבר הקורונה מדגישים את חשיבותו של ההון החברתי למשברים שעוד יבואו ובמיוחד למשבר האקלים.

חלק מהשפעות ההון החברתי על איכות החיים מתממשות בדרכים עקיפות בתרומתו לסוגי הון אחרים. הון חברתי רב, בעיקר הון חברתי מגשר, תורם להון הכלכלי בהורדתו את עלויות העסקה, מעודד יזמות ותורם לצמיחה הכלכלית. הוא מאפשר ניהול וניצול יעיל יותר של משאבי ההון הטבעי. רשתות התמיכה שהוא מכונן משפיעות גם על יכולתו של האדם לרכוש השכלה ועל בריאותו (הון אנושי). לבסוף, ההון החברתי הוא הבסיס להיבטים שונים של הון תרבותי ובייחוד לפיתוחן של זהויות. אלה יכולות להתחזק ולשגשג בנורמות ובתנאים של סובלנות ואמון בין-אישי.

אולם לרכיבי ההון החברתי גם צדדים המאיימים על איכות החיים. על כן נדרש איזון בין צדדיו השונים. למשל, הון חברתי מלכד רב מדי יכול לעודד דעות קדומות, הדרה ושחיתות, אם הוא אינו מאוזן באמצעות הון חברתי מגשר. בחברות רב-תרבותיות כמו בישראל הוא יכול להוביל גם להקצנה ולעוינות בין הקבוצות השונות בחברה. כך הוא גם יכול לייצר קונפורמיות ולפגוע ביצירתיות ובחדשנות של חברי הקבוצה עצמה. ערכו של ההון החברתי לאיכות החיים הכללית תלוי גם בתוכן הפעילויות החברתיות שהוא מאפשר. ארגוני פשיעה וארגוני טרור נהנים מרמות גבוהות של הון חברתי מלכד, אך פעילותם אינה תורמת לאיכות החיים הכללית.

אישי ואם במוסדות השלטון) חשוב לתפקודה של החברה, אך אמון מוחלט עשוי להזיק.

■ רשתות חברתיות

רשתות חברתיות הן היחסים והקשרים שבין אנשים. היות שאיכות חייו של אדם מושפעת מיכולתו להסתייע באנשים אחרים, ככל שהרשתות החברתיות העומדות לרשותו מפותחות יותר, כך סיכווייו לזכות לאיכות חיים גבוהה גדלים. רשתות אלה מספקות תמיכה חומרית ונפשית, מבססות זרימה של מידע וגישה למשאבים ולנורמות חברתיים. מנקודת המבט של ההון החברתי המלכד, קשרי משפחה, חברות וקהילה הופכים לחשובים במיוחד בעיתות משבר, אז הפרט זקוק לעזרה. מנקודת המבט של ההון החברתי המגשר, רשתות חברתיות מאפשרות ניידות חברתית, מבססות אמון, יוצרות הזדמנויות חדשות, ובהן תעסוקתיות, עבור חבריהן, ומכוננות קרקע פורה לצמיחה כלכלית של החברה בכללותה. לדוגמה, מחקרים מעידים על השפעתן של רשתות חברתיות על גישה לאשראי ובייחוד על מיקרו מימון ומיקרו אשראי (ראו למשל, Kuchler et al. 2020; Lin, Prabhala & Viswanathan, 2013).

איכותן של הרשתות נבחנת מכמה נקודות מבט: היקף (volume) הרשת בוחן את מספר החברים בה, ועל זה יש להוסיף את בחינת צפיפותם (density) של הקשרים האלה. מידת הגיוון (diversity) של הרשת, כלומר המידה שבה הרשת חוצה קהילות וקבוצות, חשובה גם היא לביסוס מגוון אפשרויות הסיוע והתמיכה שהרשת יכולה לספק. על היבטים אלה יש להוסיף גם את יכולותיהם (ability/competency) של חברי הרשת שנובעות מכישוריהם, מהכשרתם וממעמדם, וכן את מספר ההזדמנויות שעומדת לחברי הרשת להשתמש בה.

חקר הרשתות החברתיות מפותח מאוד, וקיימים מדדים זמינים ומקובלים הבוחנים את מאפייני הרשתות ואת איכותן. מטבע הדברים, מדידת רשתות חברתיות דיגיטליות היא פשוטה יחסית. אך יש להביא בחשבון שהיכרות דיגיטלית והיכרות שכרוכה במפגש פנים אל פנים אינן זהות ואינן יכולות להחליף זו את זו. ניתן לחשוב עליהן כמשלימות זו את זו כשכל אחת תורמת להון החברתי בשלב אחר של ההתקשרות או בממד אחר שלו.

המדידה המקובלת של רשתות חברתיות נעשית לרוב באמצעות סקרים. אולם

כאמור לעיל הן ניתנות למדידה עקרונית גם באמצעות נתוני עתק, למשל בהישענות על מידע מטלפונים סלולריים ומפעילות במרשתת. המגבלות על פעילויות חברתיות בזמן משבר הקורונה העצימו את שיעור חדירתם של אמצעים דיגיטליים לחיי היום-יום ויצרו הזדמנויות חדשות לשימוש בנתוני עתק למדידת פעילויות חברתיות והמחישו את הפוטנציאל הגלום בהן. למשל, [חברת Google](#) יצרה מדד של התניידות אנשים לפי סוגי פעילות (קניות, פנאי, עבודה וכדומה). יש מקום לבחון הטמעה של מדדים דומים גם בישראל. מדידה לאומית אגרטיבית עשויה להפחית קשיים בתחום זה העולים משיקולי צנעת הפרט. מחקרים חדשים בתחום מראים שאפשר להשתמש בנתונים אלו גם על מנת להסיק על מפגשים פנים אל פנים (Atkin, Chen & Popov, 2019).

רשתות חברתיות

לאור כל הנאמר לעיל, מוצעים בזאת המדדים האלה להיקף הרשתות החברתיות, למאפייניהן ולאיכותן:

מדד היקף הרשתות החברתיות: מספר האנשים הממוצע שאדם נמצא עימם בקשר קבוע בשעות הפנאי. יש לבחון במדד זה גם מידע בנוגע לתדירות הקשר וכן לבחון בנפרד קשר ומפגש פנים מול פנים וכזה המתקיים מרחוק (למשל באמצעות הטלפון או המרשתת). מדד זה שם דגש על הרשת החברתית הוולונטרית, כלומר זו שאדם פוגש מרצונו ומיוזמתו, ולא כחלק מקשרי עבודה למשל, שהם במידה רבה אינם ניתנים לבחירה. מדד זה עשוי לספק תמונה מדויקת יותר של מצב הרשתות החברתיות משום שלא כל קשר יום-יומי, למשל עם עמית לעבודה, חזק מספיק לבניית הון חברתי.

מדד היקף רשתות התמיכה: ממוצע של מספר האנשים שעומדים לרשותו של אדם בעת הצורך לקבלת סיוע נפשי, כספי או בריאותי או בעת הצורך להיוועץ בהם בדבר החלטות חיים חשובות. כדי לאפשר תמונה מדויקת של מאפייני רשת התמיכה יש מקום לדווח על מדד מסכם וכן על פילוח של רשת התמיכה הזמינה לפי תחומי הסיוע השונים.

מדד גיוון הרשתות החברתיות: מידת ההטרוגניות של הרשת החברתית של אדם מבחינה דמוגרפית (מגדר ומעמד חברתי-כלכלי), אתנית ולאומית.

הזדמנויות ליצירת רשתות חברתיות

מלבד מדידה של הרשתות החברתיות ומאפייניהן יש לבחון גם את ההקשרים שבהם רשתות חברתיות מכוננות ומתבססות. בחינה מסוג זה יכולה להעיד בעקיפין על היקף הרשתות החברתיות הנוכחי וגם על מצבן האפשרי בעתיד. מוצע בזאת להתמקד בכמה זירות שונות שבהן אדם יכול לבנות ולפתח את הרשתות החברתיות שלו: בקבוצות חברה אזרחית, באיגודי עובדים, בפעילות ספורט ובמקומות העבודה. למפגש פנים אל פנים יתרונות ברורים, אך גם למפגש ברשת יש ערך, ולכן יש להוסיף על זירות אלה גם פעילות במרשתת. למעשה, שני סוגי המפגשים מאפשרים כל אחד היכרויות ובנייה שונה של אינטראקציות והון חברתי. הגיוון של זירות אלה מבחינת המאפיינים הדמוגרפיים של המשתתפים בהן חשוב לגיוון הרשתות החברתיות ולהון החברתי המגשר ויכול להעיד על סולידריות. על זירות אלה יש להוסיף גם מדידה של הזמן הפנוי שעומד לרשותו של אדם אשר משפיע על יכולתו להקדיש זמן לבנייה, לחיזוק ולביסוס של קשריו החברתיים.

מדד פנאי: מספר השעות הממוצע שעומד לרשותו של אדם לצורכי פנאי.²²

22 לנושא הפנאי חשיבות גם להון האנושי ובייחוד לתחום התעסוקה. לכן מדד דומה מופיע גם בפרק ההון האנושי.

מדד פעילות בחברה האזרחית: המספר הממוצע של האגודות, של קבוצות החברה האזרחית ושל קבוצות התחביב או העניין המשותף שאדם חבר בהן (למעט איגודי עובדים, ראו התייחסות נפרדת להלן). יש לשלב במדד זה גם התייחסות לשונות בהיקף החברות בין אנשים שונים מאחר שמבחינת ההון החברתי, מעורבות מצומצמת של רוב האוכלוסייה עדיפה על מעורבות רבה של פלח מצומצם בלבד. בייחוד מוצע להשלים מדד זה במדידה של שיעור האוכלוסייה שחבר באגודות ובארגוני חברה אזרחית וכן בחישוב המספר הממוצע של האגודות וארגוני החברה האזרחית שבהם אדם חבר חלקי השונות.

מדד פעילות ספורט קבוצתי עממי: שיעור האוכלוסייה שעוסק בספורט קבוצתי עממי הן על בסיס קבוע והן על בסיס מזדמן בהבחנה בין תדירויות שונות.

מדד סגרגציה תעסוקתית: המידה שבה מגזרי תעסוקה או משלחי יד שונים מאוישים בקבוצות מובחנות (לאומית, אתנית, דתית ומגדרית).²³

מדד חברות באיגודי עובדים: שיעור העובדים במשק החברים באיגודי על של עובדים. חברות באיגודי עובדים היא סממן חשוב לערבות הדדית. החברות באיגוד עובדים משקפת הן הון מלבד והן הון מקשר. מחקרים מראים שבאיגודי-על של עובדים (בשונה מארגון עובדים מפעלי או ענפי) תרומת ההון המגשר והמקשר גדולה (ראו למשל, Calmfors & Driffill, 1998; Carruth & Oswald, 1987).

מדד שימוש במרשתת: היקף השימוש ברשתות חברתיות במרשתת ותדירותו.

23 בהקשר דומה ראו את הדיון בתחום התעסוקה לעיל בפרק ההון האנושי.

מעורבות חברתית ואזרחית

מעורבות חברתית ואזרחית חשובה לאיכות החיים מפני שהיא מעניקה לאדם משמעות ושייכות ומכוננת חוללות קולקטיבית, כלומר אפשרות לשיתוף פעולה למען מטרות משותפות. יכולת הפעולה המשותפת חשובה במיוחד בעיתות משבר ומעניקה חוסן לקהילה. מדידה של המעורבות החברתית והאזרחית יכולה להיעשות ברמת הפרט או ברמת הקהילה. המדדים המוצעים כאן משלבים שתי נקודות מבט אלה.

מעורבות חברתית

התנדבות ותרומה הן שני אופנים עיקריים של מעורבות חברתית. הן מבטאות את מוכנותו של האדם לתרום מזמנו ומכספו לאחרים. בישראל שיעור המשתתפים בפעילות התנדבותית עלה בהדרגה בעשרים השנה האחרונות, אך הוא נמוך מהממוצע במדינות ה-OECD (בשנת 2016 כ-26% דיווחו על פעילות התנדבותית בשנה החולפת [הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019א]). עם זאת בבואנו למדוד אותם יש לזכור שהם לא רק פונקצייה של ההיצע – הנכונות לתרום – אלא גם של הביקוש לתרומות. במדינות רווחה מפותחות הביקוש לתרומות קטן מזה שבמדינות שבהן רשתות הביטחון של המדינה מצומצמות. גם התרבות הפוליטית שונה בין סוגי מדינות אלה, כפי שבא לידי ביטוי בתפיסה של צדקה לעומת זו של צדק חלוקתי שממומש באמצעות תקציב המדינה. לכן יש לנרמל את היקף התרומות על פי היקף ההוצאה הציבורית לרווחה או לפי מידת הפרוגרסיביות של המדיניות הכלכלית.

מדד התנדבות: מספר השעות הממוצע שאדם מקדיש בחודש לפעילות התנדבותית ושיעור המתנדבים באוכלוסייה.

מדד תרומות: הסכום החודשי הממוצע שאדם תורם לארגונים או לאדם אחר. היות שתרומה אינה חייבת להיות כספית ואפשר לתרום גם מוצרים, יש מקום לבחון את היקף התרומות של מוצרים, בין היתר לפי שווי כספי (תרומה יכולה כמובן להתבטא גם בנתינת שירותים וזמן, אך אלה יבואו לידי ביטוי במדד ההתנדבות). כדי להבין יותר את תופעת התרומות בחברה ראוי ללוות מדד זה בנתונים על מספר הגופים הממוצע שלהם אדם תורם.

מעורבות אזרחית ופוליטית

השתתפות פוליטית היא מעין מוצר ציבורי. היא סממן חשוב של ציבור מעורב, שאינו מנוכר ופעיל בקביעת גורלו המשותף לכל חבריו. היא נשענת על חוללות פוליטית, אבן יסוד לשמירת מעורבותו של ציבור בפוליטיקה. השתתפות בבחירות היא הצורה הבסיסית ביותר של השתתפות פוליטית, ובישראל היא במגמת ירידה הדרגתית מאז קום המדינה (בשני עשוריה הראשונים של המדינה שיעור ההשתתפות היה יותר מ-80%, ומאז שנת 2000 הוא לרוב נמוך מ-70% [הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019א]). עם זאת היות שבישראל אין לאזרחים השוהים מחוץ למדינה אפשרות להצביע בבחירות, למדד זה יש חסרונות השוואתיים בהקשר הישראלי, ויש לפרשו בזהירות משום שירידה בשיעור ההשתתפות יכולה לנבוע גם מעלייה בשיעור הישראלים השוהים מחוץ למדינה. כמו כן בשל התדירות הנמוכה יחסית של בחירות הנערכות פעם בכמה שנים, שיעור ההשתתפות בבחירות אינו יכול לספק תמונה רציפה דייה של המעורבות האזרחית והפוליטית של תושבי ישראל. לכן יש לשלב מדידה של אופנים נוספים של השתתפות פוליטית. נכון לשנת 2018, רק כ-14% מבני 20 ומעלה בישראל דיווחו על מעורבות ציבורית או פוליטית ברמה הארצית או המקומית (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019א). כמו כן יש לשים לב שהשתתפות פוליטית יכולה לקבל צביון שלילי, למשל אם היא כוללת אלימות ועבירה על החוק. אף שהמדדים המוצעים כאן אינם מאפשרים הבחנה בין השתתפות פוליטית חיובית ולגיטימית לכזו שאינה, יש לתת את הדעת על הבדלים אלה.

המשתתפים במדינה (ראו בהקשר זה גם להלן בפרק ההון התרבותי). יש לתת את הדעת גם על תוכנם של הערכים והנורמות המשותפים. אלה צריכים לשקף ערכים של הדדיות ושל פלורליזם ושל סובלנות שמאפשרים את שגשוגם של כל תושבי המדינה. ערכים ונורמות משותפים יכולים להיווצר רק כאשר מתקיים ממשק חברתי כלשהו בין חלקי החברה, ולכן תהליכים של היבדלות חברתית עשויים להוביל לפגיעה בסולידריות הלאומית ובמידת האימוץ של ערכים ונורמות משותפים. ערכים ונורמות אינם פשוטים למדידה, אך חשיבותם במקרה זה רבה. יש למדוד אותם בזהירות על פי ההצעות המפורטות למטה (אם במדידה ישירה ואם במדידה עקיפה). רבים מהמדדים המוצעים נמצאים בשימוש נרחב במדעי החברה.

סובלנות וסולידריות

מעקב אחר רמת הסובלנות והסולידריות בחברה הישראלית יכול ללמד על תפוצתם של ערכים משותפים החשובים לביסוס ההון החברתי. סובלנות קשורה במידה רבה להון מגשר, ואילו סולידריות קשורה להון מגשר ומלכד כאחד כתלות בקבוצה או באנשים שעמם יש לו סולידריות (אם הם מקבוצתו הקרובה או לא). המדדים שמוצעים כאן כוללים מיקוד בהון מגשר וביחס של תושבי ישראל לאנשים מקבוצות השונות מזו שלהם.

מדד שייכות קהילתית: שיעור ההצבעה בבחירות לרשויות מקומיות. יש לשים לב למגבלות מדד זה בדומה לאלה של מדד שיעור ההצבעה לכנסת המוזכר מעלה.

מדד השתתפות בבחירות לכנסת: שיעורי ההצבעה בבחירות לכנסת. כדי להתמודד עם היעדר האפשרות של אזרחים השוהים בחו"ל להצביע בבחירות, חשוב לתקן מדד זה לפי מספר האזרחים הישראלים השוהים בחו"ל (שהות ממושכת) בעת הבחירות. נוסף על זה, ניתן לשלב עם מדד זה נתונים שייאספו באמצעות סקרים על השתתפות היפותטית בבחירות, כלומר מידע על נכונותם של אזרחים להשתתף בבחירות לו היו נערכות בעת הסקר. שילוב של שני נתונים אלה יכול לספק תמונה רציפה יותר.

מדד השתתפות בהפגנות או בעצרות: מספר ההפגנות או העצרות שאדם הצהיר שהשתתף בהן בשנה האחרונה. מצב שבו ההשתתפות של קבוצה קטנה באוכלוסייה היא רבה, בעוד מרבית האוכלוסייה אינה משתתפת כלל, יכול להעיד על הון חברתי מועט יחסית לזה שבמצב שבו מידת ההשתתפות של רוב האוכלוסייה דומה. לכן יש מקום ללוות מדד זה בנתון על ההבדלים בהיקף ההשתתפות בין פלחים באוכלוסייה, למשל באמצעות דיווח על הממוצע של חלקי השונות או בהצגה נפרדת של היקף ההשתתפות בחיתוכים שונים.

מדד חוללות פוליטית: מידת ההסכמה או אי-ההסכמה של אדם עם היגדים מקובלים למדידת חוללות פוליטית כמו "הממשלה מקשיבה לאנשים כמוני", "אנשים כמוני יכולים לחולל שינוי" וכדומה.

■ ערכים ונורמות משותפים

קיומם של ערכים ונורמות משותפים נחוץ ללכידות החברתית. הם מכוננים תחושת שייכות ומעניקים משמעות לחיים. הם מאפשרים סולידריות חברתית רחבה, שמאפשרת בתורה מערכת רווחה ועזרה הדדית ברמת הפרט, החברה האזרחית והמדינה. ערכים ונורמות משותפים חשובים לכל קהילה, אך נחיצותם גדלה ככל שהקבוצה גדולה יותר, הטרוגנית יותר ורב-תרבותית יותר. בהקשר הישראלי הרב-תרבותי, שיש בו שסעים חברתיים רבים ועמוקים, קיומם של ערכים ונורמות משותפים בקרב האזרחים הוא משאב קריטי להמשך החיים

האפשרי בין קבוצות שונות בציבור. מוצע כאן לבחון כמה היבטים אפשריים של קיטוב ובידול.

Ethno-linguistic Fractionalization Index: הגיוון הדתי, האתני, הלאומי או השפתי במדינה או ביישובים השונים במדינה. ככל שהדבר ניתן, יש להעדיף יחידות גאוגרפיות קטנות יותר, למשל של שכונות. המדד בוחן את מספר הקבוצות בהתחשב בגודלן היחסי.

מדד אי־שוויון כלכלי: מידת אי־השוויון בחלוקת הכנסות ברמת המדינה וברמתן של יחידות גאוגרפיות ממוקדות יותר כמו יישוב, מחוז או נפה. יש לכלול מידע על חלוקת ההכנסות לפני תשלומי העברה וגם אחריהם.

מדד ריבוי זהויות: המידה שבה אדם מחזיק בזהויות רבות ומצטלבות (כלומר כאלה המשותפות לקבוצות שונות בחברה). ניתן לשער שככל שמספר הזהויות שאדם מחזיק או אלה המשותפות לו עם אותם האנשים (זהויות חופפות) קטן יותר, כך רמת ההון המגשר שלו תהיה נמוכה יותר. ניתן לבנות מדד זה באמצעות שאלות הבוחנות את הזדהותו של הנשאל עם מגוון זהויות שונות (כישראלי, כיהודי או כערבי, כבן העיר או היישוב שלו, כבן המוצא שלו, כאישה או כגבר וכדומה) ובאמצעות בחינת מספר הזהויות הממוצע לכל נדגם ומידת תפוצתן המשותפת של זהויות אלה (בהקשר דומה ראו את הדיון במדידת זהויות להלן [בפרק ההון התרבותי](#)).

מדד סובלנות: שימוש במדד סובלנות פוליטית מקובל שבו הנדגם נשאל מהי הקבוצה השנואה עליו ביותר, ולאחר מכן הוא נשאל סדרה של שאלות על אותה קבוצה הבוחנות את פתיחותו לחיים משותפים עימה, למשל: אם הוא היה מוכן שבנו או בתו יתחתנו עם בן או בת הקבוצה, אם הוא היה מוכן להיות שכן של אדם מאותה הקבוצה ועוד. דרך נוספת לבחון סובלנות בבחינה רחבה יותר היא בדיקה של מידת הפתיחות והתמיכה של הציבור בהגירה ובייחוד של מהגרים מקבוצות שאינן קבוצת הרוב במדינה. למטרות השוואה ניתן להסתייע בניסוחים המקובלים ב־European Social Survey (ESS) ובסקרים בין־לאומיים נוספים.

מדד עבירות תנועה המעידות על היעדר סולידריות: מספר עבירות התנועה שמעידות על חוסר סולידריות, כשהדגש הוא על עבירות שנעשות במודע או במתכוון, לדוגמה נסיעה בשוליים בשעת עומס, חניה בחניית נכים, כניסה לצומת עמוס וחסמתו, אי־מתן זכות קדימה, תאונות פגע וברח ועוד. יש לשים לב כי תנודות במדד זה עשויות לנבוע לא מריבוי או מפיחות בעבירות אלה אלא משינויים באכיפה או בדיווח. יש לנסות לנקות השפעות חיצוניות אלה ככל הניתן.

מדד אלימות פוליטית: מספר פשעי השנאה שבוצעו בשנה החולפת. המדד מעיד על עוינות כלפי קבוצות מסוימות בחברה, ובמידה מסוימת הוא מביא לידי ביטוי תופעות חמורות מאלה שנתפסות במדדים שלעיל.

קיטוב ובידול

מדדי הסובלנות והסולידריות לעיל מעידים על רמת ההון החברתי הנוכחית. מדדים הבוחנים את מידת הקיטוב והבידול החברתי בישראל יכולים להעיד על רמות הסובלנות והסולידריות בעקיפין ובהיסק, ויותר מזה, להעיד על הצפוי בעתיד. גם אם רמת הקיטוב והבידול הנוכחית אינה מתורגמת לחוסר סובלנות ולעוינות בין חלקי החברה, התבססות והתרחבות של קיטוב ובידול חברתי יכולות לפגוע בעתיד ביצירת הון מגשר. הן מעידות על מידת הנתק

מדד קיטוב פוליטי: מדד זה מעיד על מידת הריחוק האידאולוגי בין הפרטים בחברה: ככל שהבוחרים הממוקדים בקצוות המפה האידאולוגית רבים יותר, כך המרחק האידאולוגי בין הבוחרים רב יותר, והקיטוב הפוליטי חריף יותר. מדידת הקיטוב הפוליטי מביאה בחשבון את גודלן היחסי של הקבוצות בחברה ושל עמדותיהן, והיא יכולה להיעשות על סמך שילוב של נתוני הצבעה (כדי למדוד את גודלן היחסי של הקבוצות) עם שאלונים (כדי למדוד עמדות). Dalton (2008) מציע מדד לקיטוב הפוליטי של האליטה, וניתן להשתמש בו גם למדידת הקיטוב בציבור בכללותו.

מדד מידת הלאומיות/אזוריות של המערכת המפלגתית (party-system nationalization): המידה שבה דפוסי ההצבעה בכל אזור משקפים את התפלגות הקולות במדינה כולה ולפיכך דומים זה לזה. במילים אחרות, המידה שבה בוחרים בעלי עמדות שונות מתגוררים באזורים מובחנים. מדד זה הוא סימן לסגרגציה אזורית של ההצבעה. למשל, ניתן לייצר מעין מדד לורנץ לאי־שוויון בהתפלגות האזורית של קולות כל מפלגה שבוחן קולות לפי יישוב או נפה: שיעור הקולות הבאים מכל יישוב כנגד השיעור מקולות המפלגה המגיעים מכל יישוב. המדד הזה בוחן את מידת השוני בין היחידות האזוריות הנמדדות. אם המפה המפלגתית שונה מאוד בין אזורים מסוימים (לעומת מצב שבו היא לאומית, כלומר המפות האזוריות דומות למפה הארצית), הדבר מעיד שיש שוני פוליטי ניכר בין האזורים הללו.

מדד שליטה בשפות הרווחות בחברה הישראלית: שיעור הדוברים שפות רווחות בחברה הישראלית שאינן שפות אימם, לדוגמה שיעור דוברי הערבית בקרב מי שערבית אינה שפת אימו. רשימת השפות הרווחות בחברה הישראלית יכולה לכלול עברית, ערבית, רוסית, אמהרית ויידיש. לשליטה בשפתן של קבוצות אחרות בחברה הישראלית יש חשיבות רבה ליצירת הון חברתי מגשר. שליטה כזו מאפשרת גם שיח בלתי אמצעי עם חברי הקבוצה וגם הבנה טובה יותר של תרבותם. בבניית המדד ראוי להדגיש ידיעת שפות של קבוצות מיעוט גדולות יותר בחברה הישראלית ולתת לה משקל גדול יותר.

אפליה

אפליה היא פן שלילי של ההון המלכד הפוגע בהון המגשר והמקשר. היא מעידה על רמה נמוכה של סולידריות ושל נורמות משותפות ועל קיטוב עמוק בחברה. מדידה של אפליה כוללת בחינה של מידת ייצוגן של קבוצות שונות ביחס למשקלן באוכלוסייה בתפקידים, בעמדות מפתח, בהקצאת תקציבים ובמסגרות חברתיות נוספות. עם זאת לעיתים ייצוג יתר או חסר של קבוצה מסוימת אינו נובע בהכרח מאפליה אלא מהבדלים במאפיינים של אותה הקבוצה (למשל בשל הבדלי העדפות ובחירות שונות). לדוגמה, שיעורן הנמוך של נשים במקצועות ריאליים יכול לנבוע מאפליה או מהעדפות שונות של נשים לעומת גברים בבחירת תחומי לימוד. לכן מדידת אפליה צריכה להיות מלווה בניתוח אקונומטרי על מנת לוודא שהסטיות של מדדי הייצוג היחסי של קבוצות שונות מחלקן באוכלוסייה אכן משקפות אפליה ולא בחירה של אותה קבוצה.

מדד אפליה: יש לפתח מדד שיבחן פערים מגדריים, אתניים, עדתיים וגיליים בהשכלה, בתעסוקה, בשכר, בתחומי עיסוק, בעמדות ניהול ובמוסדות השלטון (כולל בממשלה ובכנסת), בהוצאה הציבורית, בבריאות ובפשיעה (למשל באוכלוסיית בתי הסוהר).

■ אִמּוֹן

אִמּוֹן הוּא הַעֲרַכְתּוֹ שֶׁל אָדָם שְׂאֲחֵרִים יִנְהַגּוּ בּוֹ בְּהִגִּינוֹת. אִמּוֹן רַב מְגִדִיל אֶת מוֹכְנוֹתָם שֶׁל אֲנָשִׁים לְהַסְתִּיעַ בְּאַחֲרִים וּלְסִייעַ לָהֶם. בְּרַמְתּוֹ הִיסוּדִית בְּיוֹתֵר אִמּוֹן חָשׁוּב לְקִיּוּמָה הַבְּרִיאָה שֶׁל כָּל מַעֲרַכַת יַחֲסִים. נְהוּג לְהַבְחִין בֵּין שְׁנֵי סוּגִים עִיקָרִיִּים שֶׁל אִמּוֹן: אִמּוֹן פְּרִטִיקוּלָרִי (particularized trust), הַמְזוּהָה עִם הַהוֹן הַחֲבֵרְתִי הַמְלַכֵּד וּמַתִּיחֵס לִיחֲסוֹ שֶׁל הָאָדָם לְמַכְרִיו הַקְּרוּבִים וּלְקִהִילָתוֹ הַמְצוּמְצָמָת; אִמּוֹן מוֹכְלָל (generalized trust), הַמְזוּהָה עִם הַהוֹן הַחֲבֵרְתִי הַמְגִשֵׁר וּמַתִּיחֵס לִיחֲסוֹ לְבְנֵי אָדָם אַחֲרִים כְּכֹלל, בֵּין הֵיטֵר גַּם כֹּאֵלָה שְׂטֵרֵם פֶּגֶשׁ.²⁴ אֲנִי מְצִיעִים מִדָּד אֶחָד לְכָל סוּג שֶׁל אִמּוֹן:

מִדָּד אִמּוֹן פְּרִטִיקוּלָרִי: שִׁיעוֹר הָאִמּוֹן שֶׁל אָדָם בְּסִבִּיבְתוֹ הַקְּרוּבָה.

מִדָּד אִמּוֹן מוֹכְלָל: שִׁיעוֹר הָאִמּוֹן שֶׁל אָדָם בְּבְנֵי אָדָם כְּכֹלל. כְּבַסִּיס יֵשׁ לְהַשְׁתַּמֵּשׁ עֲבוּר מִדָּד זֶה בְּנוֹסַח הַמְקוּבֵּל לְמִדִּידַת אִמּוֹן מוֹכְלָל הַמֵּאֲפִשֶׁרֶת גַּם הַשְׁוֹאָה בֵּין־לְאוֹמִית. לְצוּרֵךְ יִצִּיקַת תּוֹכֵן מְדוּיָק יוֹתֵר יֵשׁ לְבַחֲוֹן הוֹסֵפֶת שְׂאֵלוֹת הַבּוֹחֲנוֹת אֶת מִידַת הָאִמּוֹן בְּקִבּוּצוֹת מְסוּיְמוֹת בְּחֵבֵרָה הַיִּשְׂרָאֵלִית.

■ מוֹסְדוֹת שֶׁלְטוֹן וְזְכוּיוֹת

הַהֶקְשֵׁר הָאֲזֵרָחִי וְהַפּוֹלִיטִי שֶׁבּוֹ אָדָם חֵי מְשַׁפִּיעַ גַּם הוּא עַל אֵיכוֹת חַיִּיו. חֵבֵרָה דְמוֹקְרָטִית תְּקִינָה הִיא מְצַע נַחוּץ לְהַתְפַּתְחוֹתוֹ הָאִישִׁית וּלְשִׁגְשׁוּגוֹ שֶׁל הַפְּרֵט. הַחִירוּיוֹת וְהַסּוֹבְלָנוֹת שֶׁהִיא מְבַסֶּסֶת מְעַנִּיקוֹת לְאָדָם אֲפִשְׁרוֹת לְקַבּוֹעַ אֶת תּוֹכְנִית חַיִּיו לְפִי הַעֲדָפוֹתָיו הָאִישִׁיות וְלַהֲגִיעַ לְמִימוּשׁ עֲצָמִי. קִיּוּמָם וְתַפְקוּדָם שֶׁל הַמוֹסְדוֹת הַדְמוֹקְרָטִיִּים הַשּׁוֹנִים וְשֶׁל מַעֲרָךְ זְכוּיוֹת וְחִירוּיוֹת הוּא נִדְבֵךְ מוֹסְדֵי חָשׁוּב שֶׁל הַהוֹן הַחֲבֵרְתִי. כְּמוֹ כֵּן הָאִמּוֹן שֶׁל תּוֹשְׁבֵי הַמְּדִינָה בְּמוֹסְדוֹת הַשֶּׁלְטוֹן הַמְּמַלְכְּתִיִּים (לֹא אֵלָה הַמְּפַלְגִתִּים אוֹ הַפְּרִסוֹנְלִיִּים) חָשׁוּב לְבְנִיית הַהוֹן הַמְּקִשֵׁר.

מִדָּד דְמוֹקְרָטִיָה וְזְכוּיוֹת: צִיּוֹן יִשְׂרָאֵל בְּמִדָּד [Freedom House](#).

²⁴ סוּג שְׁלִישִׁי שֶׁל אִמּוֹן נוֹנֵעַ לְהוֹן הַחֲבֵרְתִי הַמְּקִשֵׁר וּבוֹחוֹן אֶת יַחֲסוֹ שֶׁל אָדָם לְמוֹסְדוֹת הַשֶּׁלְטוֹן. הַדִּיּוֹן בְּסוּג הוֹן זֶה נַעֲשֶׂה בְּנִפְרֵד בְּהַמְשָׁךְ.

מִדָּד אִמּוֹן בְּמוֹסְדוֹת הַשֶּׁלְטוֹן: מִידַת הָאִמּוֹן בְּמוֹסְדוֹת הַשֶּׁלְטוֹן הַשּׁוֹנִים: הַכְּנַסָּת, הַמְּמַשְׁלָה, מַעֲרַכַת בְּתֵי הַמְּשַׁפֵּט וּמַעֲרַכַת אֲכִיפַת הַחוּק.

מִדָּד יַעִילוֹתָה שֶׁל מַעֲרַכַת הַמְּשַׁפֵּט: צִיּוֹן יִשְׂרָאֵל בְּמַרְכִּיב יַעִילוֹת אֲכִיפַת הַחוּזִים (Enforcing Contracts) שֶׁל מִדָּד הַבֶּנֶק הָעוֹלָמִי לְקִלוֹת עֲשִׂיית עִסְקִים ([Doing Business](#)).

■ פְּשִׁיעָה וְשַׁחִיתוֹת

רַמַת הַפְּשִׁיעָה וְהַשַּׁחִיתוֹת בְּמִדִּינָה מְשַׁפִּיעָה עַל בִּיטְחוֹנוֹ הָאִישִׁי שֶׁל הָאָדָם. רַמַת בִּיטְחוֹן נְמוּכָה יִכּוֹלָה לְפַגּוֹעַ בְּשִׁלְמוֹתוֹ הַגּוֹפְנִית שֶׁל אָדָם וּבְבְרִיאוֹתוֹ הַנַּפְשִׁית וּלְגְרוּם נְזָקִים כְּלִכְלִיִּים לְאָדָם וּלְחֵבֵרָה בְּכֹלְלוֹתָהּ. הִיא מְשַׁפִּיעָה גַּם עַל מְשֻׁאֵבֵי הוֹן חֲבֵרְתִי אַחֲרִים, לְמַשֵּׁל עַל אִמּוֹן הַצִּיְבוּר בְּמוֹסְדוֹת הַשֶּׁלְטוֹן, עַל תְּחוּשַׁת הַלְכִידוֹת הַחֲבֵרְתִית וְעַל הָאִמּוֹן הַבֵּין־אִישִׁי. כְּכֹלל, הַסֵּקֶת מִידַע עַל רַמּוֹת הַפְּשִׁיעָה וְהַשַּׁחִיתוֹת בְּחֵבֵרָה מְנַתּוֹנִים מְנַהֲלִיתִים אֵינָה פְּשוֹטָה מְשׁוּם שְׂאֵלָה תְלוּיִים גַּם בְּנוֹרְמוֹת, בְּדִיוּחִים וּבְפַעִילוֹת שֶׁל מַעֲרַכַת אֲכִיפַת הַחוּק. לְדוּגְמָה, נְתוּנִים עַל מְקָרֵי אֲלִימוֹת נֶגֶד נָשִׁים יִכּוֹלִים לְשַׁקֵּף עֲלֵיָהּ מְמַשִּׁית בְּמַקְרִים אֵלָה אַךְ גַּם שִׁנּוּי נוֹרְמָטִיבִי וּמְשַׁפְּטִי בְּהַגְדָרְתָם, שִׁנּוּיִים בְּנִכּוֹנוֹת לְדוּוּחַ עַל מַקְרִים כֹּאֵלָה אוֹ עֲלֵיָהּ בְּפַעִילוֹת הָאֲכִיפָה שֶׁל הַמְּשַׁטְרָה. לְכֵן יֵשׁ לְנִרְמֵל אֶת מִדִּידַת רַמַת הַפְּשִׁיעָה וְהַשַּׁחִיתוֹת עַל פִּי רַמַת הַדִּיוּחַ וְהָאֲכִיפָה הַקִּיּוּמִים.

מִדָּד פְּשִׁיעָה: מְסַפֵּר מְקָרֵי הַפְּשִׁיעָה שֶׁהַתְּבַצְעוּ בְּשָׁנָה הַחוֹלֶפֶת בְּהַבְּחִנָה בֵּין סוּגֵי פְשִׁיעָה שׁוֹנִים, לְמַשֵּׁל פְשִׁיעָה יוֹס־יוֹמִית, פְשִׁיעָה חֲמוּרָה, פְשִׁיעֵי אֲלִימוֹת, עֲבִירוֹת מַס וְכְדוּמָה.

מִדָּד בִּיטְחוֹן אִישִׁי: שִׁימוּשׁ בְּמִדָּדִים מְקוּבְּלִים הַמְּבּוֹסְסִים עַל סְקָרִים לְבַחִינַת תְּחוּשַׁת הַבִּיטְחוֹן הָאִישִׁי, לְמַשֵּׁל עַד כִּמָּה הַנְּשֻׂאֵל מְרַגֵּשׁ בְּטוֹחַ לְלַכַת בְּרַחוּב בְּשַׁעַת לַיְלָה מְאוּחָרֶת.

אתגרים עיקריים

כמו לכל חברה, גם לחברה הישראלית יש מאפיינים ייחודיים שמציבים אתגרים לצבירת הון חברתי ושימורו. יש כמה מגמות והתפתחויות העשויות להציב אתגר בפני ההון החברתי בישראל ולסכן את קיימותו. ניתן להצביע למשל על שינויים טכנולוגיים, על הגיוון ואי־השוויון בישראל ועל שינויים במבנה האוכלוסייה ובהרכבה. כדי להתמודד עם אתגרים אלה על המדינה להשקיע בשימורו ובחיזוקו של ההון החברתי.

טכנולוגיה

הטכנולוגיה משנה את אופיו ואת דרכי ביטויו של ההון החברתי. קשרים שהיו בעבר פנים אל פנים מפנים את מקומם לקשרים באמצעים דיגיטליים. הם לובשים צורות שונות, דורשים משאבים שונים, ומכאן גם אמצעים שונים למדידת ההון החברתי ולשימורו. יש טענות שהשינויים הטכנולוגיים אף פוגעים במשאבי ההון החברתי כי לאנשים יש הזדמנויות מעטות יותר, ואולי צורך קטן יותר, לפגוש אחרים ולהיות בקשרים חברתיים. אף על פי כן אין ספק כי שינויים טכנולוגיים טומנים בחובם גם אפשרויות חדשות להעצמת ההון החברתי, למשל בהגברת הניוד החברתי, בגישה רחבה יותר לרשתות חברתיות מגוונות ועוד. השפעתה של הטכנולוגיה על ההון החברתי עדיין לא ברורה, והיא דורשת תשומת לב ומעקב.

גיוון חברתי

החברה הישראלית היא רבת־תרבותית, ויש בה שסעים חברתיים שונים סביב צירים של לאום, של דת, של דתיות, של מוצא ועוד. מציאות זו יוצרת אתגרים שונים לשימורו ולפיתוחו של ההון החברתי בישראל. מצד אחד הגיוון החברתי בישראל מעודד פיתוח של ההון החברתי המלכד בתוך הקבוצות השונות שלא אחת אינן חולקות אותם ערכים ונורמות. ההון החברתי המלכד של קבוצות אלה נחוץ על מנת שהן תוכלנה להמשיך לספק לחבריהן את יתרונות סוג ההון

החברתי הזה, ומצד אחר השוני בין הקבוצות והמתח האפשרי בין זהויותיהן וערכיהן מקשים יצירת הון חברתי מגשר ביניהן, שהוא הבסיס לקיום משותף. הקושי שמציבים הגיוון החברתי והשוני הרב בין הקבוצות מתעצם לנוכח העוינות ולנוכח מאפיינים של בידול חברתי בקרב חלק מהקבוצות בעיקר, אך לא רק, סביב הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומאבקים על צביונה הדתי של המדינה. דאגה לעתידו של ההון החברתי מחייבת מעקב אחר השפעת הגיוון החברתי על ההון החברתי בישראל ולפעול ליצירת איזון עדין בין מרכיביו. ראו בהקשר זה גם את הדיון להלן [בהון התרבותי](#).

שינוי מבנה האוכלוסייה והרכבה

מגמות דמוגרפיות משפיעות על פני החברה, ומכאן גם על ההון החברתי. ניתן להצביע על שלוש מגמות עיקריות כאלה שלהן עשויה להיות השפעה ניכרת על ההון החברתי בישראל בשנים שיבואו. ראשית, ישראל חווה מגמה הולכת ומתחזקת של עיור. הולכים ומתרבים תושבי ישראל הגרים בערים, ואלה נעשות צפופות ובנויות לגובה. מגמה זו טומנת בחובה יתרונות רבים למשאבי איכות החיים האחרים, למשל למשאבי ההון הטבעי, אבל היא מאיימת על משאבי ההון החברתי. מגורים באזור צפוף ובבניינים מרובי קומות יכולים לפגום בקשר של אדם עם שכניו ולהקשות פעילותן וצמיחתן של קהילות מקומיות. באזורים מסוג זה לעיתים המעורבות האזרחית והאמון המוכלל קטנים יותר. מנגד, מגמות עיור מזמנות הזדמנויות להון החברתי, למשל בתמיכה בניידות חברתית. תהליכים שונים, בין היתר תכנוניים, יכולים להקל בעניין המבנה העירוני ולאפשר יצירת תחושת שייכות וקהילה.

שנית, ישראל, בדומה למדינות רבות בעולם, חווה מגמה של הזדקנות האוכלוסייה. שיעור המבוגרים באוכלוסייה עולה בשל ירידה בפריור ועלייה בתוחלת החיים. לאוכלוסייה המבוגרת יותר יש לעיתים רשתות חברתיות דלילות מאלה שיש לצעירים ופרטיה בודדים מהם. לאוכלוסייה זו, שבריאותה משתפרת עם התקדמות הרפואה, יש גם זמן רב יותר למעורבות קהילתית ואזרחית. מגמה זו מחייבת התאמה של המשאבים המושקעים בפיתוח ההון החברתי בישראל על מנת לספק לפלח זה של האוכלוסייה, שהולך וגדל, את משאבי ההון החברתי הדרושים לו (על השפעות נוספות של הזדקנות האוכלוסייה על משאבי איכות החיים ראו לעיל [בפרק ההון האנושי](#)).

שלישית, תחזיות דמוגרפיות צופות שחלקם באוכלוסייה של המגזר החרדי ושל המגזר הערבי יגדל בהדרגה. לשני מגזרים אלה יש לרוב הון חברתי מלכד גבוה יחסית, אך שותפותם בציבוריות הישראלית קטנה יחסית וכך גם ההון החברתי המגשר והמקשר שלהם. הם נבדלים או מבודלים, גאוגרפית וחברתית, מיתר האוכלוסייה ונוטים, כל מגזר מסיבותיו שלו, להיות בקשרים ספקניים עם מוסדות השלטון. צמיחתם של שני מגזרים אלה מחייבת השקעת מאמצים רבים יותר בפיתוח ההון המגשר והמקשר בישראל.